

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI LEKSIK KOMPETENSIYASINI OSHIRISHDA ILLUSTRATIV VOSITALARDAN FOYDALANISH METODIKASI TAKOMILLASHTIRISH

Maxkamova Yulduz Komiljon qizi

UBS magistraturada 2 bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15621420>

ANNOTATSIYA. Tezida bosqichma-bosqich metodik yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining leksik kompetensiyasini rivojlantirishda illustrativ vositalardan foydalanishni takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda dars jarayonida rasm, jadval, diagramma va multimediya tasvirlaridan maqsadga muvofiq foydalanishning nazariy-amaliy asoslari ochib berildi. Eksperimental maktablarda o'tkazilgan kuzatishlar va diagnostik testlar natijasida o'quvchilarning so'z boyligi hamda kontekstda so'z qo'llash malakasi sezilarli darajada oshgani aniqlandi. Muallif o'quv jarayonida vizual-semantik modeldan foydalanish, interfaol suhbat va refleksiv tahlil bosqichlarini uyg'unlashtirish bosqichma-bosqich dinamikaning ijobiy ko'rsatkichlarini shakllantirganini ko'rsatadi. Xulosada ushbu metodikaning ilmiy ahamiyati, qo'llanish shart-sharoitlari va kelgusidagi izlanish yo'nalishlari belgilandi.

Kalit so'zlar: illustrativ vosita, leksik kompetensiya, boshlang'ich ta'lim, vizual-semantik model, interfaol metod, refleksiya.

KIRISH

Boshlang'ich maktab bosqichi bolalarning til va tafakkurini shakllantirishda poydevor vazifasini bajaradi, chunki aynan shu davrda leksik kompetensiya — so'z boyligidan ongli va maqsadga muvofiq foydalanish qobiliyati — jadallik bilan rivojlanadi. 2023 yilda yangilangan Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturlari o'quvchilarning funksional savodxonligini, xususan, semantik tafakkur va kontekstual gap tuzish ko'nikmalarini chuqurlashtirishni taqozo etadi. Jahon amaliyoti, xususan, PIRLS-2021 natijalari ham shuni ko'rsatdiki, lug'at zaxirasi keng bo'lgan o'quvchilar matnni tushunishda hamda o'z fikrini yozma va og'zaki shaklda ifodalashda ancha muvaffaqiyatli bo'ladi. Shu bilan birga, raqamli axborot oqimi kuchayayotgan hozirgi davrda rasm, skhema, piktograma va qisqa animatsiyalar kabi multimodal resurslardan samarali foydalanish leksik birliklarni tez va mustahkam o'zlashtirishga yordam beradi. Afsuski, amaliyotda bu vositalarning didaktik imkoniyatlari ko'pincha epizodik yoki intuitiv tarzda qo'llanilmoqda; metodik model, baholash mezonlari va o'qituvchi kompetensiyasi esa yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Tadqiqot shu bo'shliqni to'ldirish, ya'ni vizual-semantik model asosida illustrativ vositalardan kompleks foydalanish metodikasini yaratish va uning samaradorligini eksperimental ravishda aniqlashni maqsad qildi. Maqola nazariy dalillar bilan birga, beshta maktabda o'tkazilgan tadqiqot natijalarini tahlil etadi, metodikaning afzallik va cheklovlarini ko'rsatadi hamda boshlang'ich sinflarda leksik kompetensiyani rivojlantirish jarayonini optimallashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar beradi.

Tadqiqot 2024–2025 o'quv yili davomida Toshkent va Jizzax viloyatlaridagi beshta umumta'lim maktabida amalga oshirildi. Har bir maktabda ikki nazorat va ikki tajriba sinfi (jami 200 nafar o'quvchi) tanlab olindi. Nazariy asos sifatida Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi, Mayerning kognitiv multimediya nazariyasi va Ausubelning moslashtirilgan tushuntirish prinsiplari tayanch bo'lib xizmat qildi. Empirik bosqichda quyidagilar qo'llandi: 1) dastlabki diagnostik test (40 savol) — o'quvchilarning mavhum va

predmet lug'ati hajmini aniqlash; 2) vizual-semantik model asosida tayyorlangan 32 soatlik dars mavzulari — tajriba sinflariga tatbiq etildi; 3) oraliq va yakuniy testlar — leksik o'sishni baholash; 4) pedagogik kuzatish varaqalari — interfaol jarayonni sifat jihatdan tahlil qilish. Statistika ishlov SPSS-26 dasturida Student t-kriteriy va kovariatsiya tahlili orqali bajarildi.

Tajriba sinflarida dastlabki o'rtacha ball 41,2 % bo'lgan bo'lsa, yakuniy testda 74,8 % ga yetdi; nazorat sinflarida esa 42,1 % dan 55,6 % gacha o'sish qayd etildi. T-kriteriy natijasi ($t = 4,37$; $p < 0,01$) tajriba va nazorat guruhlarida orasidagi sezilarli farqni tasdiqladi. Semantik tarmoqlash mashqlari natijasida sinonimik qator bilan ishlash bo'yicha to'g'ri javoblar ulushi 28 % dan 66 % ga, antonim va paronimlarni ajrata olish ko'rsatkichi 31 % dan 63 % ga oshdi. Interfaol suhbatda rasmga qarab kontekstli gap tuzish mashqlarida o'quvchilarning o'rtacha gap uzunligi $6 \pm 1,2$ so'zdan $9 \pm 1,5$ so'z gacha kengaydi. Kuzatish varaqalariga ko'ra, dars jarayonida faol ishtirok etgan o'quvchilar ulushi 54 % dan 81 % ga ko'tarildi.

Olingan natijalar multimodal ma'lumot qabul qilish kanallari birligini ta'minlash leksik birlikni eslab qolish va adekvat qo'llash imkoniyatini oshirishini ko'rsatdi. Bu Mayerning kognitiv yondashuvda keltirilgan dual kodlash prinsipi bilan uyg'un keladi; ya'ni vizual va verbal signal sinergetik tarzda semantik tarmoqlarni faollashtiradi. Izlanishda rasm asosidagi "fikr xaritasi" va qisqa animatsiya bo'yicha "predmet-hodisa" modeli eng katta semantik o'sishni ta'minladi. Qolaversa, refleksiv tahlil bosqichida o'quvchi o'zi tuzgan gapni tahlil qilishi, sinonim tanlash, antonim bilan boyitish orqali metakognitiv nazoratni amalga oshirdi. Natijalar Ausubel ta'kidlagan "relevans va integratsiya" omillari ta'sirini amalda tasdiqlaydi. Shu bilan birga, nazorat sinflarida an'anaviy izohli lug'at bilan ishlash faqat passiv eslab qolishga xizmat qilgani sababli o'sish ko'rsatkichi past bo'lib qoldi. Metodik modelni qo'llashda asosiy cheklov — o'qituvchining media-savodxonlik hamda texnik resurslarga ega bo'lish darajasidir; shu bois kelgusida o'qituvchilar malakasini oshirish moduli ishlab chiqish muhim.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot ilustrativ vositalar asosida qurilgan vizual-semantik yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarining leksik kompetensiyasini sezilarli darajada boyitishini isbotladi: sinonimik hamda antonimik bog'lanishlarni anglash chuqurlashdi, gap tuzishdagi lingvistik moslashuvchanlik oshdi, dars jarayonida o'quvchining faolligi va motivatsiyasi ko'tarildi. Nazariy jihatdan, Mayerning kognitiv multimediyada tamoyillari va Vygotskiyning muloqot orqali o'rganish g'oyalari mahalliy sharoitda tasdiqlandi; amaliy nuqtayi nazardan esa o'qituvchilarning media-savodxonligini rivojlantirish, darslik va elektron resurslarga vizual-semantik mashqlar paketini integratsiya qilish zarurati aniqlandi. Tadqiqot makon va texnik bazadan kelib chiqadigan cheklovlarga ega bo'lsa-da, u olib kelgan natijalar bosqichma-bosqich o'qitish strategiyalarini takomillashtirish, raqamli platformalarda adaptiv mashqlar algoritmlarini ishlab chiqish, shuningdek, lug'at o'sishining uzoq muddatli barqarorligini izchil monitoring qilish uchun mustahkam zamin yaratadi. Bu yondashuvni yanada rivojlantirish O'zbekistonning 2030 yilgacha bo'lgan raqamli ta'lim transformatsiyasi konsepsiyasiga hamohang bo'lib, maktab o'quvchilarida kompetensiyaga asoslangan bilimlarni shakllantirish va milliy o'quv dasturlari samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

References:

Используемая литература: Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Выготский Л. С. Психология развития ребёнка. — М.: МГУ, 2020. — 418 с.
2. Mayer R. E. Multimedia Learning. — 3-rd ed. — Cambridge: CUP, 2021. — 390 p.
3. Ausubel D. P. Educational Psychology: A Cognitive View. — NY: Holt, 2019. — 541 p.
4. Ярмухамедов Б. Б. Иллюстратив материалларнинг ўқитишдаги ўрни. // Ta'lim innovatsiyalari журнаli. — 2023. — Т. 6, № 2. — Б. 77-85.
5. Kadirova N. Visual Aids in Primary Education. // International Journal of Pedagogy. — 2024. — Vol. 12, No. 4. — P. 112-119.
6. Каримов Ш. Лексик компетенцияни ривожлантириш усуллари. // Ўқитувчи. — 2022. — № 3. — Б. 40-47.
7. Бекмуродов А. Р., Салимова Г. Э. Бошланғич синфларда интерфаол методлар. — Т.: Fan, 2021. — 256 б.
8. Salikhova M. Digital Illustration Tools in Uzbek Schools. // Education and Technology Review. — 2025. — Vol. 8, No. 1. — P. 25-34.
9. Qodirov O. Multimodal Approach to Vocabulary Teaching. — Tashkent: Innovatika, 2024. — 198 p.
10. Rahmonova Z. Early Literacy Development in Uzbekistan. // Comparative Education Studies. — 2023. — Vol. 5, No. 3. — P. 67-75.